

III. KUR'AN HAFTASI

Kur'an Sempozyumu

13-19 Ocak 1997

Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi Kütüphanesi	
Dem. No:	541852
Tas. No:	297.1004 KUR.H

ANKARA 1998

KUR'AN, PEYGAMBER VE GELİŞEN İSLAM TOPLUMU

Doç. Dr. İsa DOĞAN

Allah Teala, kainatı büyüklü küçüklü binlerce kanun üzere yaratmıştır. Bu kanunların büyük bir kısmı, ahsen-i takvim üzere yaratılan ve kainatın nüvesini teşkil eden insan cinsinde toplanmıştır.

Her ne kadar başlık "Kur'an, Peygamber ve Gelişen İslâm Toplumu" olsa da bu makalenin esas konusu İslâm toplumu olacaktır. Kanaatimce, İslâm toplumunun çeşitliliğe ihtimali olmayan tek tarifi vardır: Kur'an'ın hakim olduğu topluma İslâm toplumu denir. Yani bir kimsenin ya da bir toplumun hayatında Kur'an ne kadar varsa o kimse ya da o toplum o kadar Müslümandır. Bu yüzdendir ki, insan hayatı belki Kur'an'ın tamamına değil, fakat Kur'an insan hayatının tamamına hakimdir. Çünkü Kur'an kıyamete kadar vaki olacak çağların ilahi kanunlarını ihtiva eden yüce bir kitaptır. Sadece Müslümanların değil, bütün insanlığın hayat çizgisi ve kaderidir.

Kur'an'ın tek muhatabı insandır. Kur'an, Meâric 19'daki ayetinde psikolojik ve biyolojik açıdan insanın zayıf yaratıldığından bahsederken, İsra 82'de Kur'an'ın müminler için bir şifa ve rahmet olduğunu ifade etmektedir. Öyleyse insanların ve toplumların her iki dünyada mutlu olabilmeleri için Kur'an'la gelişmeye ve mükemmelleşmeye ihtiyaçları vardır. Kur'an, yaratılıştan, iyi ve kötü insanların özelliklerinden bahsettiği için insanların Kur'an olmadan, ihtiyaçlarını tanımaları ve bu ihtiyaçlarını tamamlamaları mümkün değildir. Kur'an insanın aynasıdır, hatta kendisidir. Bir insanın Kur'an'ı tanımaması, kendisini tanımaması demektir.

Kur'an'ın insan ve toplum hayatına hakim olabilmesinin en temel şartı, onun bir ihtiyaç olarak kabul edilmesi mecburiyetidir. Kur'an'ı Kerim 23 senede nazil olduğu halde Hz. Muhammed (s)'in peygamberliğinin ilk gününden itibaren Peygamber'e tabi olanlar, Müslümanlar ve İslâm toplumu olmaya hak kazanmışlardır. Çünkü, Kur'an, peygamberliğinin başından itibaren peygamberimizin ve arkadaşlarının hayatına hakim olmuştur.

Bu çalışmamızda biz, Kur'an'ın İslâm toplumunun oluşum ve gelişimindeki rolünü incelerken, Kur'an'ın ilk öğretmeni peygamberimizin, arkadaşlarının ve daha sonraki nesillerin Kur'an'ın anlama ve yaşama biçimini inceleyeceğiz. Bu bakımdan konuyu iki ana başlık altında takdim etmeyi uygun bulduk:

- 1- Asrı Saadet'te Kur'an ve İslâm Toplumu
- 2- Asrı Saadet Sonrası Kur'an ve İslâm Toplumu

I-ASRI SAADET'TE KUR'AN VE İSLAM TOPLUMU

Kur'an'ın tek muhatabı insan olduğu için o, insanın, yaşanmış, yaşanan ve yaşanacak olan hayatıyla ilgilenmiştir. O ideal bir Müslüman ve ideal bir İslâm toplumu oluştururken insan yaradılışına uymayan cahili toplumun yaşam biçimini yıkmış ; yerine en doğruyu ve en iyiyi getirerek bu işi yapmıştır.

Önce insanı tanıtmakla işe başlayan Kur'an, onun pıhtılaşmış kandan yaratıldığını (Alak: 1-6); ona bakıp beslediğini ve kerem sahibi olduğunu (Duha:3-8) ve ona aynı zamanda yol gösterdiğini vurgulamıştır (Rahman:1-3,Beled:4,8-10).

Görüldüğü gibi Kur'an önce Allah'ın birliğini vurgulayan ayetlere fazlaca yer vermemiştir. Sanki Allah'ın varlığı genelde biliniyormuş gibi Allah'ın fiilleri, sıfatları, keremi ve kudreti vurgulanmıştır. Bu da Arapların Yahudi ve Hristiyanların tek tanrı inançlarından haberdar olduklarını göstermektedir.

Kur'an-ı Kerim'in, "Sizden hayra çağıran iyiliği emredip kötülükten men' eden bir topluluk bulunsun. İşte onlar kurtuluşa erenlerdir.(Ali İmran:104) diyerek İslâm topluluğunda ilk yaptığı işlerden birisi fertleri birbirinden sorumlu kılmak olmuştur. "Hakikaten bu,tek bir ümmet olarak sizin ümmetinizdir. Ben de sizin rabbinizim. Öyleyse bana kulluk ediniz." (Mü'minun: 52) diyerek bütün dünya insanların tek bir Allah inancına çağırmıştır. Dolayısıyla hem Araplar arasındaki ortaklarıyla birlikte bulunan Allah inancını ; hem de Yahudi ve Hristiyanlar'a mahsus özel tanrı fikrini ortadan kaldırmış; evrensel bir Allah inancını getirmiştir. Ayrıca bu ayetler İslâm toplumunun kurucularını motive etmiş ve yönlendirmiştir. Kur'an, Allah fikrini İslâmi toplum kavramında merkez yapmış; kabilevi ve etnik organize seviyeden mutlak ve evrensel seviyeye yükseltmiştir. Bu da basit bir şekilde etnik,ırk ve soy menşei güdülmeksizin eşit ve evrensel bir toplumun yaratılması anlamına gelmiştir. "Kendilerine yazık eden kişilere melekler, canlarını alırken: Ne işte idiniz,dediler. Onlar da: biz yeryüzünde çaresizdik,diye cevap verdiler. Bu cevap üzerine melekler de:Hicret etseydiniz ya, dediler. İşte onların barınağı cehennemdir Orası ne kötü bir gidiş yeridir." (Nisa:97) "Allah yeryüzündekilerin hepsini sizin için

yarattı." (Bakara 29)şeklindeki ayetler bu evrenselliğin altını çizmekte ve Allah'ın bütün yeryüzünün Rabbi oluşu bu evrenselliği gerektirmektedir.

Peygamber(s), İslâm'ı tebliğ için etrafa yazdığı mektuplarında 'Bizim topraklarımıza katılın' dememiş; maksadı sadece tevhid inancının, eşitlik fikrinin, insan kardeşliğinin yayılması olmuştur. Onun için İslâm tarihinin ilk dönemlerinde yeni mühtedilerin toprakları için istila,zapt ve ele geçirme değil fetih, kelimesi kullanılmıştır. Kişinin kalbini İslâma açan Allah Teala, toprağını da İslâm devletine açmıştır. Artık İslâma açılan bu bölge, İslâm toplumunun ve topraklarının bir parçası olmuş; Allah'ın birliği ideolojisini köşe taşı bilerek İslâm toplumunun evrensel üyeliğini kabul eden kimse de bütün İslâm toplumunda tam yetkili üye muamelesi görmüştür. Bazı bölgeleri müstesna olmak üzere Arap yarımadasında göçebe şeklinde kaba ve ilkel bir hayat yaşayan Bedevî insanlar vardı. Bunlar içinde nesepleriyle öğünmek, iyilikte ve kötülükte sıkı bir şekilde yardımlaşmak, kabile taassubunun bir neticesiydi.¹ Bağımsız karakterli bu Arap kabileleri arasında, kabile fertlerinden birisi başka kabileden birisine karşı suç işlediğinde mağdurun kabilesi hemen yardımına koşar; suçlu, haksız ve zalim de olsa suçlunun kabilesi de onun yardımına koşardı. Neticede bir kabileye mensup kişinin başka bir kabileden olana karşı suç işlemesi, iki topluluk arasında savaş sebebi olurdu.

İslâm'ın gelişi ile birlikte Arap toplumunda köklü değişmeler oldu. Kur'an, toplumu yeniden bir temele oturttu. İlk önce açık bir şekilde kabile taassubunu bırakmaya, köklerini kazıyarak kötülüklerini bertaraf etmeye çağırırdı. Kur'an'da "Ey insanlar sizi bir erkekle bir dişiden yarattık. Sizi soylar ve kabilelere ayırdık ki, birbirinizi tanıyasınız. Biliniz ki Allah katında en iyiniz takvası en ziyade olanınızdır. Şüphesiz Allah alimdir ve her şeyden haberdardır. (Hucurat: 13) denilerek özü itibarıyla bütün insanlığa bir devlet olan İslâm'ın kabilecilik ve ırkçılıkla bağdaşmadığı vurgulanmıştır. Yine Peygamberimiz, "Ey insanlar, hepiniz Adem'den, Adem de çamurdan yaratılmıştır"² diyerek Mekke devrinde insanlara umumi menşei hatırlatırken ,bir önceki ayetle de insani değerler için kabile kimlikleri ve kabileler arası tanışmalarla kültürel farklılıkların mantıkî bir açıklamasını vermiştir. Demek ki Kur'an'da dünya İslâm milletleri birliğine izin verilmiş; inançları, tasa ve kaygıları bir, yani dini merkezli olup sosyal ve ekonomik koşulları farklı olan milletlerin birbirlerini tanımaları, birbirlerinden yararlanmaları ve iyi komşuluk yapmaları isten-

1- T. İzutsu, Kur'an'da Allah ve İnsan, Yeni Ufuklar Neşriyat, 89 vd.; Abdo A.Elkholy, The Quranic Concept of Community, Hamhard İslâmicus, v.10, n.2, Summer, 1987, s.87 vd.

2- Ebu Davud, Edeb, 111.

miştir. Çünkü Kur'an, İslâm inancını toplumun esası yapmış "Mü'minler ancak kardeşirler" (Hucurat:10) diyerek dünya müslümanlarını kardeş ilan etmiştir.

Kabileciliğin yıkılmasıyla birlikte, kabile fertleri arasında haksızlığı müdafaa için yardımlaşma da kalktı. "İyilik etmek, fenalıktan sakınmak hususunda birbirinizle yardımlaşın. Günah işlemek ve haddi aşmak üzerinde yardımlaşmayın." (Maid:2) ayeti, haksızlık ve zulmü yaşatmak maksadıyla yardımlaşmayı yasaklarken Peygamber(s)'in şu hadisi de İslâm'da kaide oldu: "Zulmetse de, zulmedilse de kardeşine yardım et. Bunun üzerine sahabeden biri 'Ya Resûlallah zulmedilene yardım edeyim ama zulmedene nasıl yardım edeyim' deyince; Peygamber (s)' Onu kötülüklerden ve zulümden alıkoymak kendisine yardımdır,³ dedi." Kur'an'ın ve Peygamberimizin maksadı, İslâm toplumunun her ferdini birbirinden sorumlu kılmaktır. Peygamber (s) ölmeden önce, İslâm toplumunu renk, ırk, etnik menşey'e ve sosyal statü götmeksizin tam bir eşitlik üzerine kurmuş; "Arabın Arap olmayana hiçbir üstünlüğü yoktur. Üstünlük takva ilemdir" diyerek eşitlik ve insan kardeşliğini güçlendirmiştir.

Kabileler arası savaşın çok oluşu, Araplarda erkeğin önemini daha da artırmış ve kadını küçümsemeye sevk etmişti. Çünkü erkek kadından daha iyi savaşıyordu. Kadınların mirastan mahrum edilmesi ve kız çocuklarının diri diri toprağa gömülmesi bunun bir sonucuydu. Kur'an bu çirkin adete, "Diri diri toprağa gömülen kızın hangi suçlarından dolayı öldürüldüğü sorulduğu zaman "(Tekvir:8-9) diyerek işaret ediyordu.

İslâm, kız çocuklarını diri diri toprağa gömmeye adetini kaldırdı. Kur'an Arap toplumunda pek de iyi bir yerde olmayan kadını olması gereken yere getirmek için pek çok emir ve yasaklar getirdi. Daha dünyaya gözlerini açar açmaz kız çocuklarını horlayan erkekler kınanmış (En'am: 139, 140); onları diri diri toprağa gömmeye adeti yasaklanmıştır.(En'am:151, İsra:31)

Cahiliye toplumunda kadına karşı işlenen suça çoğu kez misilleme yapılmazdı. Kur'an bu eşitsizliği kaldırdı. Kadına karşı işlenen suçlar, ister şahsına, ister malına ve isterse şerefine karşı olsun; erkeğe karşı işlenen suçlar gibi kabul edildi. Hatta, kadın bazı hallerde erkeğe göre daha çok kayırlıydı. (Nur:4) Kadına burada sayamayacağımız kadar pek çok haklar getirildi. İslâm dini, Arapların en önemli toplumsal hastalıklarından biri olan yağma, baskın, gasp ve tecavüz gibi kötülükleri de kaldırdı. (Bakara:130) Böylece zayıflar kuvvetlilerin şerr ve zulmünden emin oldu-

3- el-Buhari, Mezalim, 4

lar.

Cahiliye toplumunda en fazla zarar gören köle ve cariyelerdi. İnsanlar kabileleri tarafından korundukları halde İslâmı kabul eden köle ve cariyeler korumasız kaldıkları için büyük zulüm görmüşlerdir. İslâm eşitliği getirdi ve tedricen köleliği de kaldırdı.

Şimdiye kadarki ifadelerimizden anlaşıldığına göre, Kur'an-ı Kerim İslâm toplumunu oluştururken acil tedbirleri almış, toplumun sosyal yapısına ve şartlarına göre hükümlerini sıralamıştır. Mekke döneminde itikadi ve ahlaki prensiplerini altını çizen Kur'an-ı Kerim, müşrikleri putlara tapmaktan vazgeçirmeye çalışmış ve bu işte akla büyük ehemmiyet vermişti. İbadetlerin dahi gizli yapıldığı bu dönemde dünya hayatına taalluk eden ameli hükümlerin konulması söz konusu olmamıştır.

İslâm toplumunun çekirdeğini meydana getirmiş bulunan ilk Müslümanlar, Medine'de hızlı bir şekilde İslâm toplumu oluşturma sürecine girdiler. Çünkü bu dönemde toplumu meydana getiren fertler arasındaki münasebetleri düzenleyecek ameli hukuk kaideleri bulmak için ihtiyaçlar ortaya çıktı. Kur'an'daki medeni ayetlere bakıldığında, Müslümanların aile, muamelat, ceza ve cihatla ilgili ayetlere; barış ve harp halleriyle ilgili usullere; ganimet hisselerinin tevzii, esirlere yapılacak muamele ve benzeri anayasa prensibi olacak temel hükümlere ehemmiyet verdiklerini görüyoruz.

Peygamber(s), İslâm toplumunda önemli bütün meselelerde kendisine başvuru yegane kişi idi. Çünkü O, genellikle Kur'an'la indirilen ilahi vahye dayanıyordu. Peygamber(s) devrinde yapılan bütün hukuki faaliyetlerin kaynağı, ya ilahi vahiy; ya da Peygamber(s)'in ictihadı idi. Nadiren de olsa sahabe de ictihad ediyordu ama, sonunda yaptığı ictihadı Peygamber'e sunuyordu. Zaten hukuk faaliyeti bakımından Peygamber(s)'in vazifesi, ayet geldiğinde onu beyan ve tebliğ idi. Peygamberin ictihadlarından bir hüküm çıktığı zaman bir "ilham-ı ilahi"nin neticesi kabul ediliyordu.⁴

Asrı saadet'te sahabe için tek ideal, Peygamber(s)'in davranışları idi. Kur'an'dan öğrendiğimiz kadarıyla sahabe, ara sıra Peygambere(s)'e ciddi sorular sormuş; Kur'an da Resûl'un diliyle uygun cevaplar vermiştir. (Bkz. Bakara:189, 215; Enfal:1 vd.) Peygamber(s)'in sağlığında halk gereksiz felsefi müzakerelere ve teferruata dair inceliklere pek alaka göstermemiştir. Belki de bunda, sahabenin bu tür

4- Dr. Muhammed Faruk en-Nebhân, İslâm Anayasa ve İdare Hukukununun Genel Esasları , çev. Prof.Dr. S. Armağan, İstanbul, 1980, s.217.

davranışlardan sakınmalarını emreden "Ey iman edenler, açıklanırsa hoşunuza gitmeyecek olan şeyleri sormayın. Eğer Kur'an indirilirken onları sorarsanız size açıklanır. Allah onları affetmiştir. Allah çok bağışlayıcıdır, aceleci değildir. Sizden önce de bir toplum onları sormuş, sonra da bunları inkar eder olmuştu." (Maide:101-102) şeklindeki ayetlerin önemli payı vardı. Nasıl ki Kur'an genel bir ölçü ve genel bir kaide veriyorsa; sünnet de daha çok icrai karakterde genel bir talimat olarak kalmış ve ilk müslümanlar tarafından farklı şekillerde yorumlanmıştır. Mesela, "Alan ve satan ayrılmadıkları sürece alışverişte ihtiyar vardır"⁵ hadisi hakkında sahabe muhtelif görüşler ileri sürmüşlerdir.

Nitekim Ebu Hanife de satış vacip olduğu zaman ihtiyar yoktur demiştir. Yine "Nebi(s) seferè çıkmak istediği zaman kadınları arasında kura çekerti ve ashabına da kura çekertirdi"⁶ hadisi için Ebu Hanife:

"Kura kumardır. Eğer Nebi(s) bana ve ben de ona ulaşıyaydım, görüşlerimden çoğunu alırdı. Din güzel reyden ibarettir,"⁷ demiştir. Kur'an-hadis ilişkisini en iyi anlayanlardan biri olan Ebu Hanife'nin bu ifadeleri, Kur'an karşısında Peygamber'in hakiki hüviyetini ortaya koymaktadır.

Peygamber(s)'in emirlerine ilavelerin ve yorumların sebebi ve hikmeti; Onun, emirlerine muayyen bir esneklik kazandırmış olmasıdır. O bir çok şeyi, mevcut duruma göre karar vermek üzere İslâm toplumunun tasarruf ve takdirine bırakmıştır. Bu yüzdendir ki Peygamber(s)'in sağlığında bile halkın çoğu, bir çok meselenin teferruatını bilmiyordu. Hz. Ömer'in bile sık sık halkla istişarede bulunması, bir takım meselelerin teferruatını Peygamber(s)'den öğrenmediğini, dolayısıyla belki de buna gerek olmadığını göstermektedir.⁸ Çünkü, Hz. Peygamber, her mesele için değişmeyen birtakım katı kaideler koymuş olsaydı, Kur'an sadece Peygambere hitap eden bir kitap olarak kalırdı. Dolayısıyla, daha sonraki nesiller akıl yürütmeden ve zamanın acil ihtiyaçlarına göre kanunlar geliştirmekten mahrum bırakılmış olurlardı. Zaten Kur'an Peygamberinden değişmez, kat'i kural koymasını da istememiştir. Bu noktada Peygamber (s), Kur'an'dan hüküm çıkarma hususunda diğer insanlara örneklik etmiştir.

Peygamberimizin ve Sahabesinin Kur'an karşısındaki durumunu, tabiri caizse, çağdaş bir ifadeyle, bir anayasa karşısında yönetmeliklerin durumuna benzet-

5- el- Buhari, Buyu', 19,22,42,43,44,45,46,47; el-Müslim, Buyu', 43,46; Ebu Davud, Buyu', 51.

6- el- Buhari, Cihad, 64; el-Müslim, Fezâilu's-Sahabe, 88.

7- el-Hatibu'l-Bağdâdi, Târihu Bağdad, Beyrut, 13/390.

8- Ebu Yusuf, Kitabu'l-Harac, Kahire, 1303, s.13-20, 25, 106.

mek mümkündür. Nitekim değişmez karakterli anayasalar değişken karakterli yönetmeliklerle işlerlik kazandığı gibi, müçtehid bilim adamları, değişmeyen kanunları ihtiva eden Kur'an-ı Kerim'den her devrin ve her insan yapısının tabiatına uygun hükümler çıkarabilmektedir.

Bazı art niyetli tarihçilerce son derece yanlış bir imajla hadis reddedicisi olduğu iddia edilen Ebu Hanife'nin, bir rivayete göre iki yüz, diğer bir rivayete göre dört yüz hadise muhalefet ettiği söylenmiştir.⁹ Halbuki, Ebu Hanife'nin iki yüz ya da dört yüz hadise muhalefet etmesi, bu hadisleri reddetmesi değil, onların zaman ve ihtiyaca göre kullanım alanlarının değişmesi dolayısıyladır.

"Hukuk sadece Allah'a mahsustur." (Yusuf:40) "Allah hükümleri en iyi bilen değil midir?" (Tin:8) şeklindeki ayetler, kanun koyma yetkisini sadece Kurân'a tanımıştır. Otoritenin ve mutlak hakimiyetin yegane kaynağı olan Allah Taala, ilahi ölçüyü yani Kur'an'ı bağışlamış; her türlü ırkçılığın, milliyetçiliğin ve bölgecilğin üzerinde olan ve bu yüzden insanların kalplerine ve zihinlerine sağlamca yerleşmiş bulunan genel bir kanun ve mutlak adaletin yolunu göstermiştir.

Bu yol, Allah'ın tabii kanunu ve adaleti demek olup insanın gerçek tabiatına, zaman ve iklim şartlarına uygundur. Bu yüzden Peygamber (s) ile bunun örneğini vermiş olan İslâmiyet, hüküm çıkarıcı, hüküm, adalet ve bütün bunların her yönden ideal ve mükemmel olmasını ister. Onun için İslâmiyet, hükümlerinin akla uygun olmasını istemiş; insanlara akıl ve zekalarını kullanmayı şiddetle tavsiye etmiştir. Bu meyanda Yüce Allah, Peygamberine "Ey Allah'ım, bana bilgiyi artır." (Taha:114) diye dua etmesini emrederken, Peygamber(s) de ashabından bazılarının ilminin artması için dua etmiştir.¹⁰

Kur'an'ın getirdiği asli ve genel prensiplerin ruhuna uygun hareket etmek şartıyla fert ve toplum için en faydalı olana hükmetmek, İslâmiyetin ilk ve en başta gelen karakteristik vasfıdır.

Peygamberimiz İslâm toplumunun problemlerini hallederken, ilahi ölçüye uygun olduğu sürece insan tabiatına ve faydasına uygun olanı bulabilmek için sadece Arap toplumunun kültür ve tecrübelerinden değil; aynı zamanda komşu milletlerin kültür ve tecrübelerinden de yararlanmış. Nitekim İbn Cüdame'den rivayet edilen bir hadiste: "Vallahi gile (emzikli kadınla cinsel ilişki) yi yasaklamak istedim. Fakat Romalılar'la İranlılar'ın bunu yaptıklarını ve sonucunda çocuklara herhangi

9- Tirmizi, Cihad, 21; el-Bağdâdî, Târîh, 13/385.

10- Dr. Seyyid Ahmed Mu' inuddîn Habîbî, İslâm Hukukunun Temel Nitelikleri, çev. Dr. İsa Doğan, Din Öğretimi Dergisi, Aralık, 1991, s.48.

bir zarar gelmediğini gördüm; yasaklama isteğimden vazgeçtim"¹¹ diyen Peygamber(s) Romalılar'ın bu uygulamalarını uygun bulduğu gibi, azl meselesinde "Azl çocukları diri diri toprağa gömmenin küçüğüdür" diyen Yahudilerin yabancı olduğunu, Allah onu yaratmak istemişse onu engellemeye kimsenin gücünün yetmeyeceğini söylemiştir.¹²

Bazılarının dediği gibi, Asrı Saadet'teki bu uygulamalar, yabancı hukukların İslâm'da kaynak değerinin olduğunu ya da olmadığını gösteren örnekler değil; aslında bunlar kimde, nerede ve nasıl olursa olsun, insan tabiatına, dolayısıyla ilahi ölçüye uygun olanın alınmasından başka bir şey değildir.¹³

Peygamber(s)'in Kur'an karşısındaki durumunun, kendisinden sonraya kalan sahabe'nin Kur'an karşısındaki durumundan farksız olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü o, Kur'an'ın sayılı kanunlarından yüzlerce hüküm çıkaran bir fıkıhçı gibi icthad etmiş;¹⁴ bu icthadlarından bir kısmında isabet ederken, daha sonra kendi icthadlarından bazılarını da beğenmemiştir.

Nitekim, bilindiği gibi, Peygamber(s), Kureyş'in ileri gelenlerine İslâmı tebliğ etmekle meşgul olduğu bir sırada kendisine gelen İbn Ümmi Mektum'la ilgilenmemiş, hatta yüzünü ekşitmişti. Aslında Peygamber(s), Kureyş'in ileri gelenlerinin Müslüman olmalarını İslâmiyet için önemli görmüş ve o anda İbn Ümmi Mektum'un gelişini zamansız bulmuştu. Fakat bu olay üzerine Abese suresi nazil oldu; Peygamber(s)'in bu icthadının hatalı olduğu ifade edildi.

Buhari'nin, Cabir b. Abdillâh'tan rivayet ettiğine göre, Peygamber(s) haclarını umreye çevirmelerini; kurbanlığı olanlar müstesna, hepsinin Kâbe'yi tavaf edip saçlarını kırpmalarını ve ihramdan çıkmalarını emrettiği zaman ashab buna itiraz etmiş; Mina'ya kadınlarımızla sarmaş dolaş mı gidelim, demişlerdi. Bu durum Peygamber(s)'e ulaşınca: sonradan bildiklerimi önceden bilseydim, kurbanlık hayvan getirmezdim; kurbanlığım da olmasa ihramdan çıkardım, demiştir.¹⁵

Öyleyse bütün bu örneklerden Asrı Saadet'te Peygamber(s)'in hadisiyle sahabe ve tabii döneminde Fıkh'ın Kur'an karşısındaki işlevinin aynı olduğu anlaşılmaktadır. Üstelik Peygamber(s)'in Kur'an'la kendi görüşlerini bizzat ayırması ve

11- el-Müslim, Nikah, 140-141.

12- Ebu Davud, Nikah, 49.

13- Bu noktada Goldziher, Von Kremer ve Sceldon Amos gibi batılıların Fıkh'ın, Roma Hukukunun bir kopyası olduğunu söylemeleri, bilimsel olmayan maksatlı ifadelerdir.

14- Prof. Dr. Abdulcelil İsa, Peygamberimizin İctihadları, çev:H.Merttürkmen-A.Öztürk, Ankara,1976, s.33 vd.

15- Prof. Dr. Abdulcelil İsa, age.,s.128

sözlerini yazdırmaktan sakınması bunu destekler mahiyettedir .Zaten "Senden önce kendile-rine vahyettiğimiz erkeklerden başkasını -peygamber olarak-göndermedik. Eğer bilmiyorsanız ilim ehline sorunuz" (Nahl:43;Enbiya:7) şeklindeki ayetler, delil yani kanun değil, hüküm istemekte;ister Peygamber olsun, isterse daha sonrakiler olsun, sorulan kimsede bilgiden başka bir şey aramamaktadır.¹⁶

Asrı Saadet'te Hz. Peygamber(s)'in sözlerinin veya fiillerinin çoğunda bağlayıcılık yönü olduğu ve teşri değere sahip olduğu açıktır. Çünkü O, Allah'ın terbiyesini alan ve bu terbiyeyi sahabeye ve insanlara yansıtan ilk kişidir. Biz onun vahyi hayatının dışında normal bir insan hayatı yaşadığını ve bir fakih gibi icthad ettiğini de ifade ettik. Suyuti'ye göre, Hz. Peygamber hayatını, yani sünnetini bizzat kendisi ayırmış ve şöyle demiştir: "Sünnet iki kısımdır:Farz konusundaki sünnetin aslı Allah'ın kitabında olup onu almak hidayet, terketmek dalalettir. Aslı Allah'ın Kitabında olmayan sünneti almak fazilettir; terki ise hata değildir."¹⁷

Ayrıca Peygamber (s), yaptıkları ve yapmadıkları hususunda normal bir insan gibi sosyo-kültürel bir takım faktörlerin etkisinde kalmıştır. Nitekim O'nun, Kabe'nin yıkılarak tekrar Hz. İbrahim'in bina ettiği temeller üzerine bina etmek istediği halde içinde bulunduğu toplumun kanaat ve düşüncelerini dikkate aldığı için bu işi yapamadığı sahih rivayetlerle bize ulaşmıştır.¹⁸

Peygamber(s), bütün zorluklara rağmen Kur'an'ın itikadi ve ameli hükümleriyle yepyeni bir toplum oluştururken onun mektupları da büyük ehemmiyet arz etmektedir. Peygamberimizin şahıslara ve devlet başkanlarına gönderdiği mektuplarının ve kabilelerarası sözleşmelerinin, İslâmi toplumun oluşmasında ve gelişmesinde önemli katkısı vardı. Peygamber(s) Kureyşli, Medineli müslümanlar ile bunlara tabi olanlarla,yine onlara sonradan iltihak etmiş olanlarla ve onlarla beraber ci-

16- Ahmed İzzuddin el-Beyân'ın i, İctihad ve Müctehidler, İhvan Yayınları, 1981, s.60.

17- es-Suyuti, Câmi'us-Sağır, 2/41

18- Malik b.Enes, Muvatta', Hacc,33. "Hüküm ancak Allah'ındır sloganıyla ortaya çıkan Hariciler'in, Peygamber'in sünneti konusunda orijinal görüşleri vardır. Peygamber'in sünneti mefhumunu iyi bilen İbâdî reisi Abdullah b. İbâz'a göre, Peygamber'in sünneti atıfla daima Kur'an'a bağlıdır. O da Emevî Halifesi Abdülmelik'e yazdığı mektubunda hep Kur'an'a atıfta bulunmuş, Peygamber'in fiili-ne asla atıfta bulunmanıştır. Sadece bir defa "Rabbime itaatsizlikte bulunursam, kendisinde şüphe olmayan bir günün azabından korkarım" şeklindeki sözlerine atıfta bulunmuş olup, bunlar da Kur'an'ın bizzat Peygamber'e söylemesini emrettiği sözlerdir.(Bkz. Enam:15; Yunus:15; Zümer:13) Haricilere göre, Allah'ın müslümanlara bıraktığı miras, Kur'an'dır.(J.Schacht, Peygamber'in Sünneti Tabiri Hakkında, çev:M.Said Hatiboğlu, İlahiyat Fakültesi Dergisi, Ankara, 1970, ss.82-83) Fakihlerin sünnet dedikleri hükümler ise, farz ve vacipten sonra üçüncü derecede bir değer hükmü taşıy ki, bu da yukarıda Suyuti'nin rivayetindeki "Allah'ın kitabında olmayan sünnet"tir.

had edenler için düzenlediği bir antlaşmasında sanki toplumun kılcal damarlarını teşkil ediyor gibidir. Mektubunda kabileler arası kan diyeti esaslarını belirledikten sonra şöyle diyordu:

"Hiçbir mü'min diğer diğer bir mü'minin mevlası ile onun aleyhine olmak üzere bir anlaşma yapmayacaktır.

Takva sahibi mü'minler kendi aralarında mütecevize ve haksız fiil işlemeyi tasarlayan; bir cürüm, hakka tecavüz, ya da mü'minler arasında bir karışıklık çıkarma kasdını taşıyan kimseye karşı olacaklardır. Bu kimse onlardan birinin evladı bile olsa hepsinin elleri onun aleyhine kalkacaktır.

Hiçbir mü'min, bir kafir için diğer bir mü'mini öldüremez ve bir mü'min aleyhinde hiçbir kafire yardım edemez.

Allah'ın zimmeti -himayesi- tektir. Sıradan bir mü'mine tanınan himaye onların hepsi için hüküm ifade eder. Çünkü mü'minler diğer insanlardan farklı olarak birbirlerinin mevlası, dostu ve kardeşidirler.

Sulh mü'minler arasında tektir. Hiçbir mü'min Allah yolunda girişilen bir harpte diğer mü'minleri hariç tutarak bir barış antlaşması yapamaz. Bu barış ancak bütün mü'minler arasında ve adalet esasları üzere yapılacaktır.

Mü'minler birbirlerinin Allah yolunda akan kanlarının intikamını alacaklardır."¹⁹

Netice itibariyle ilahi ölçüye göre teşri makamında olan Peygamberimiz, bütün dünya Müslümanlarını şemsiyesinin altına alabilecek bir İslâm toplumunun en mükemmelini, başka bir ifadeyle, çekirdeğini oluşturmuştur.

2- ASRI SAADET SONRASI KUR'AN VE İSLAM TOPLUMU

Daha önce Kur'an'ın bütün insanlığın tabiatına müsait umumi kanunlar getirdiğini ve bir ölçü verdiğini; Peygamber(s)'in de söz, fiil ve davranışları ile Kur'an'ı anlama ve yaşama noktasında bir model, bir yaşama biçimi oluşturduğunu ifade etmiştik.

Kur'an'ın, "Allah yüküntüzü hafifletmeyi ister; çünkü insan zayıf yaratılmıştır." (Nisa:28)

"Allah sizin için kolaylık ister; güçlük istemez." (Bakara::185) şeklindeki ayetler Peygamber için bir ölçü olmuş; hükümlerinde insanların faydasına, refahına ve problemlerin çözümüne büyük önem vermiştir. Belki de insanları doğrudan

19- İbn Hişâm, es-Siretu'n-Nebeviyye, Kahire, 1955, 1/301

Kur'an'la muhatap yapmak için çoğu zaman da meselelerin çözümünü insanların tasarrufuna bıraktığı halde O, Kur'an'ı yaşayan ve tatbik eden ilk örnek olduğu için özellikle vefatından sonra hadisleri mutlak otorite olarak kabul edilmiştir. İlk halife Hz. Ebu Bekir, halife seçildikten sonraki ilk hutbesinde Allah'ın ve Resûlü'nün ortaya koyduğu örneğe uymanın kendisine layık ve vacip olduğunu ifade ettiği halde,²⁰ hadis rivayet etme konusunda halkı defalarca uyarmıştır. Çünkü Allah'ın ve Resûlü'nün ortaya koyduğu örnek Kur'an'ın kendisidir. Bir hutbesinde Siz Resûlullah'tan ihtilaf ettiğiniz bazı hadisleri rivayet ediyorsunuz. İnsanlar sizden sonra daha da çok ihtilafa düşeceklerdir. Allah Resûlünden hiçbir şey rivayet etmeyiniz. Eğer sizden hadis söylemeyi isteyen olursa aramızda Allah'ın Kitabı var; onun helalini helal, haramını haram kılınız, deyiniz," demiştir. Kırtas hadisesinde "Kur'an bize yeter" diyen Hz. Ömer aynı bilinç ve şuurla Irak'a İslâmı öğretmek için gönderdiği heyete şu tavsiye de bulunmuştur: "Siz öyle bir kavme gidiyorsunuz ki Kur'an'la çokca iştilal ediyor, onu çok okuyorlar, sakın hadislerle meşgul edip onları Kur'an'dan alıkoymayınız. Kur'an'ın iyi okunmasına dikkat ediniz. Resûlullah'tan rivayeti de azaltınız"²¹ demiştir. İslâm'ın ruhunu anlayan sahabe, İslâm'ın aslı olan Kur'an dururken yorumla ilgilenmemiş ve mezhepleri din kabul etmenin mahzurlarını çok önceden görmüşlerdir. Bizzat Hz. Peygamber, Hz. Ebu Bekir, ve Hz. Ömer hadisle iştilalin, Kur'an'la iştilale engel olduğuna inanmışlardır. İlk dönem muhaddisleri de buna çok önem vermişler; en azından Kur'an'ın bir kısmını ezberlemeyen kimseye hadis anlatmamışlardır. Daha sonraki bir buçuk asır göstermiştir ki Kur'an'ı bilmemekten kaynaklanan pek çok itikadi ve siyasi fırkanın İslâm toplumu için hayati tehlike arzetmeleri; üstelik bu fırkaların önemli bir dayanak olarak hadisten faydalanıp onu istismar etmeleri Peygamberimizin ve zikredilen iki arkadaşının, insanları Kur'an'a teşvik etmeye çalışmakla ne kadar haklı olduklarını ortaya koymuştur.

Hz. Peygamber'in vefatından sonra İslâm dünyasının muhtelif yerlerine dağılan sahabe, fikri ve dini liderlik mevkiilerini işgal etmeye başladılar. Buldukları bölgelerde halk onlara çeşitli meseleler hakkında bir takım sorular soruyor; onlar da hükümlerini bazen Hz. Peygamberden öğrendiklerine, bazen de Kur'an ve sünnetten anladıklarına göre veriyorlardı. Sahabe çok kere Peygamber'in, bir hükme varmasına yol açan şer'î değere bakmak suretiyle bir görüş ortaya koymuşlardır.

20- İbn Hişâm, age., 4/341; Fazlurrahman, İslâm, Selçuk Yayınları, 1980, s.98

21- İzzettin Belik, Ayet ve Hadislerle İslâmî Hayat, çev.İ. Cüçük, V. Akyüz, S. Ögüt, İklim Yayınları, 1992, 1/85 vd.

Mesela, mehir miktarını 'ayin etmeden, evliliği de zifafla tamamlamadan ölen bir kadının mehir almaya hak kazanıp kazanmadığı İbn Mes'ud'da sorulduğu zaman o, önce Peygamber'den bu konuda bir şey işitmediğini söylemiş; fakat kendisinden problemi çözmesi istendiğinde, söz konusu kadının kendi sosyal mevkiindeki bir kadının bekleyebileceği mehir miktarına hak kazandığını söylemiştir. Hatta bu kadının, sadece evlilik akdi yaptığı kocasının terekesinden tam pay alabileceğini de ilave etmiştir.²²

Zaman zaman bazı hadislerin delil olarak öne sürüldüğü; fakat onların Kur'an ayetlerine aykırı bulunmasından dolayı reddedildiği haller olmuştur. Nitekim bir hadiste kocası tarafından üç talakla boşandığı; fakat iddeti sırasında evde tutulması için Hz. Peygamber'in bir şey yapmadığını, nafaka için de bir şey takdir etmediğini Hz. Ömer'e söylediği zaman kadının hadisini kabul etmemiş ve Kur'an'a itibar ettiğini söylemiştir. Hz. Ömer'in bu olay karşısında itibar ettiği ayet muhtemelen "Onları gücünüz ölçüsünde oturduğunuz yerin bir bölümünde oturtun. Onları sıkıştırıp gitmelerini sağlamak için zarar vermeye kalkışmayın. Eğer hamile iseler doğum yapıncaya kadar nafakalarını verin. Sizin için çocuğu emzirirlerse onlara ücretlerini verin. Aranızda uygun bir şekilde anlaşın. Eğer güçlüğe uğrarsanız çocuğu başka bir kadın emzirecektir." (Talak :6) şeklindeki ayettir. Burada aldığım iki rivayetin aksine hüküm veren sahabe ve mezheb imamları da vardır. Bizim buradaki maksadımız, Kur'an'ın İslâm toplumuna hakim ve yegane ölçü olmaya devam edip etmediğini ortaya koymaktır. Bu meyanda, Hz. Ebu Bekir ve sayılı birtakım sahabenin Kur'an-Hadis ilişkisinin esprisine vakıf oldukları anlaşılmış bulunmaktadır.

Tebliğimizde sık sık kullandığımız, hadisin Hz. Peygamber'in Asr-ı Saadet'te Kur'an'ı anlama ve yaşama biçimi olduğu şeklindeki ifadenin özü, Asr-ı Saadetten kısa süre sonra fıkıh için kullanılmıştır. Çünkü başından beri İslâm hukuku Kur'an'ın yaşanabileceği çağdaş, güncel ve modern bir sistem sunmuştur.

İlk iki halife döneminde yine Kur'an'ı ihtiva eden mektupların ve anlaşmaların İslâm toplumunun gelişmesinde büyük katkısı olmuştur. Hz. Ebu Bekir, imamet için Hz. Ömer'i tavsiye ettiği mektubunda: ".....Ben hayrı istedim; herkes için kazandığı söz konusudur...."²³ diyerek "onlardan her kişiye ne işlemişse onun karşılığı vardır." (Nur;11) şeklindeki ayete dayanmıştı.

Ebu Ubeyde b.el-Cerrah ve Muaz b. Cebel tarafından Hz. Ömer'e yazılan

22- Ebu Yusuf, Kitâbu'l-âsâr, Kahire, 1355, s.132

23- İbnü'l-Es ir, İstüdü'l-âbe fî Ma'rifeti's-Sahâbe, Kahire, 1970-1973, 4/96

mektup, Kuran'ın kelimelerinin, gönüllerine ve dillerine ne derece hakim olduğunu gözler önüne sermektedir. Bu iki büyük sahabe mektuplarında şöyle diyorlardı:

"Biz sana bağlandık; fakat nefsinin sana emretmesi mühlümdür. Kırmızısıyla siyahıyla bu ümmetin işini yükledin. İşte dost-düşman; seçkin ve zayıf senin ellerinin altında; herkese adaletten payını vereceksin. Dikkat et; bu, çok önemlidir. Ey Ömer, yüzlerin sarardığı, kalplerin korkudan çarptığı, zoruyla kahredici Melik'in karşısında bütün delillerin kesip atıldığı bir günden seni sakındırırız..... Sadece nasihat için yazdık ve's-Selam"

Samimi bir nasihat havasında yazılan bu mektupta hem yöneticiye Kur'anî prensipler hatırlatılmakta, hem de toplumun alimlerle halife tarafından müştereken idare edildiği imajı verilmektedir. Hz. Ömer'i "Ömer'ul-Faruk" yapan halkın kendisidir. Demokrasinin ve halkın kendi kendisini idare etmesinin manası budur.

Hz. Ömer döneminde "el-Emri Bi'l-Ma'ruf ve'n-Nehy ani'l-Münker" prensibi bir insan vücudu gibi toplumu baştan sona dolaşan kan gibidir. Bunun en önemli şahidlerinden birisi de inşai ve resmi mektuplardır.

Valisi Ebu Musa el-Eş'ari'ye yazdığı mektubunda Ömer şöyle diyor: "Selam üzerine olsun,

Artık, yargı tatbik edilecek muhkem bir farz, tabi olunacak bir sünnettir. Sana iş gelince iyi anla dinle; çünkü tabiki mümkün olmayan bir mevzuda konuşmanın faydası yoktur.

İnsanlar arasında durumunla, adaletinle ol; meclisinde eşit davran; tâ ki, asiller iltifatını istismar etmesin; zayıflar adaletinden ümitsizliğe düşmesin.....

Müslümanlar arasında ancak haramı helal, helalı haram kılmamak şartıyla sulh caizdir..."²⁴

Mektup devam eder gider.

Öyleyse halk yöneticiden, yönetici halktan ve halk birbirinden Kur'an'ı istemektedir. Çünkü Kur'an bir ihtiyaçtır. İşte İslâm toplumu budur.

Hz. Peygamber'in vefatından sonra Arap yarımadasından daha büyük ve Arap olmayanların iskan ettiği farklı coğrafi bölgelere hızlı bir şekilde yayılan İslâm, kökü derinlere varan medeniyetlerle ve farklı kültür normlarına oturan sosyal yapı örnekleriyle karşılaştı. Bu farklı kültür normları İslâm düşüncesine ve geleneksel Arap uygulamalarına problem getirdi. Problem belki Arap İslâm sosyal kurumlarını basit homojen yapıdan kompleks yapıya geçen yeni ve farklı toplumların ya-

24- Ahmed Zeki Safvet, Cemheratu Resâilil Arab, Mısır, 1971, 1/252

pısına uydurmak için yeniden düzenleme eksikliğinden idi.²⁵

Hız. Osman'la birlikte İslâm toplumunda henüz hatıraları silinmemiş olan siyasi ihtiraslar ve kabilecilik yeniden ortaya çıktı. Kur'an'ın hükümlerini ortaya çıkaran bilim adamlarıyla asrı saadet arasında fazla bir zaman farkı yoktu. Bu açıdan Kur'an'ın hükümlerinin Asrı Saadet havasıyla çıkışı devam ediyordu. Fakat siyaset Kur'an'dan değil, ihtirastan yana tavır almıştı. Bu durum ilk önce bilim adamlarıyla yöneticiler arasını araladı. Emeviler'le birlikte yönetim, ilim adamlarının ve halkın kontrolünden çıktı. Emeviler kendi idarelerini Kur'an ve sünnetin gösterdiği yoldan yürüterek icra etseler de kendi müşavirlerinin ve memurlarının Kur'an ve sünnet yorumlarını esas alıyorlardı. Bunlar, dürüstlüklerinden taviz vermemek için devlet görevi almayan takva sahibi ulema ve fakihler tarafından sık sık kötülendiler. Çok geçmeden toplumda birinin yaptığı diğerinin bozduğu bir kaç çeşit mahkeme oluştu. Sonunda yeni "Mezalim Mahkemeleri" kuran halifelik,²⁶ kendi siyasi ve sosyal menfaatine göre hüküm verdi.

Hukuk sahası böyle olduğu gibi, itikadî saha daha vahimdi. Yine çoğunun kökü siyasete dayanan pek çok kelâmî fırkanın ortaya çıkması İslâm toplumunun siyasi bloklara ayrılmasına ve neticede Kur'an'ın insan ve toplum üzerindeki hakiyetinin azalmasına sebep oldu. Haricilik toplum yararını ve maslahatını unutmuş; Ali evladının siyasi ihtirası neticesinde ortaya çıkan Şia, sadece kendisini Kur'an'ın sahibi görerek Kur'an'ın evrenselliğini ihlal etmiş; Cebriyye Kur'an'daki insan unsurunu silmiş ve Kaderiyye aksini yapmıştır. Kur'an'ın bütününi özümsemekten uzak, sadece bir kısmını muhatap kabul eden bu itikadî ve siyasi fırkalar, Kur'an'ı gittikçe İslâm toplumunun dışına itmişlerdir. Çözüm için uydurma hadislerin kol gezdiği ve bu yüzden hadisin cevapsız ve çözümsüz kaldığı bu dönemde Kur'an kimliğini muhafaza eden bağımsız bilim adamları da vardı. Bunlar büyük istismara uğrayan hadis karşısında yeniden Kur'an'a dönüş sinyali verdiler. Bunlardan en önemlisi Ehli sünnet'in esasını teşkil eden irca fikrinin mucidi Hasan b. Muhammed'dir. Muhammed b. el-Hanefiyye'nin oğlu olan Hasan, akrabalarının ve kabilesinin, imameti kendileri için dini bir hak olarak gördükleri bir ortamda ortaya çıkmış; Ali'nin, Ali evladının, Muaviye'nin, Emeviler'in, Hariciler'in ve Kaderiler'in, hepsinin hatalı olabileceğini ilan etmiştir. Hasan'ın ölçüsü Kur'an'dır. Her grup bir-

25- Abdo A. Elkholy, Socioeconomic Institutions and The Quran: Cultural Sequential Approach to Human Society, Hamdard İslâmicus, v.7, n.3, s.14

26- Fazlurrahman, İslâm, 111,113

birini tekfir ederek aralarındaki uçurumu büyüttürken, O Kur'an'da'ki tek bir hükümle hepsini aynı kategoriye koymuş ve birleştirmiştir. Çünkü Ali taraftarları ve Hariciler kendileri dışındakileri tekfir ederken O, Allah'ın Musa'ya hitaben buyurduğu "Onların ilmi Rabbimin katında bir kitaptadır. Rabbim hata etmez ve unutmaz." (Taha 52); Tebük savaşından geri kalanlar için buyurduğu: "Diğerleri Allah'ın hükmüne bırakılmıştır; ya azap eder, ya da tevbelerini kabul eder. Allah en iyi bilendir ve en iyi hüküm verendir." (Tevbe:106) şeklindeki ayetlere sarılarak Cemel ve Sıffin faillerinin hükmünü toplumun elinden almış, Allah'a havale etmiştir.

Osman b. İbrahim b. el-Hatîp anlatıyor. Hasan b. Muhammed bir sohbet toplantısında idi. Orada Ali, Osman, Talha ve Zübeyir hakkında çok konuşuldu. Hasan toplantı boyunca hiç konuşmadı, sonunda:

"Sözlerinizi duydum. Ali, Osman, Talha ve Zübeyir hakkındaki hükmü Allah'a havale etmekten daha uygun bir şey görmedim. Onları ne benimseyiniz, ne de uzaklaşınız," dedi. Osman b. İbrahim'in, orada bulunan amcası (Hasan'ı kastederek): "Oğlum, bunlar senin sözlerini örnek alsınlar," demiştir.

Bu son ifadeler, Hasan'ın toplumda yalnız olmadığını göstermektedir. Maalesef, Hasan'ın bu sözleri, babası İbnu'l-Hanefiyye'nin kulağına gittiği zaman "Baban Ali'yi benimsemiyor musun (yani savunmuyor musun?)" diyerek kamçıyla dövmüştür.

Yine Hasan b. Muhammed'in, bir defasında:

"Ey Kufeliler, Allah'tan korkunuz; Ebu Bekir ve Ömer hakkında layık olmadıkları şeyleri söylemeyiniz. Ebu Bekir mağarada ikinin ikincisi oldu. Ömer ki; Allah onunla bu dini aziz etti," dediği rivayet edilmektedir.

Kufe, müfrit Ali taraftarlarının yoğun olduğu bir yerdi. Hasan'ın, Ali ve kabilesi hakkındaki görüşleri, bir Ali torunu olmasına rağmen Ebu Bekir ve Ömer'e söven Aleviler'e karşı onları müdafa edebilmesi onun, meselelere Kur'an'ı esas alarak ihtirasın ve dünyevi kaygıların ötesinde, hayatı pahasına sadece İslâmi ve vicdani yönden yaklaştığını gösteriyor.²⁷

Kur'an yolundaki alimin hali budur; öyle bir alim ki asırlarca Kur'anî düşünceye hizmet etmiş Kur'an'î zihniyetin, Ehli sünnetin nüvesini teşkil etmiştir.

Emevilerle birlikte İslâm toplumunda manevi havanın değiştiğini gösteren en önemli delillerden birisi de yine o dönemdeki inşai mektuplardır.

27- İbn Asâkîr, Tehzîbu Târîhi'd-Dımaşki'l-Kebîr, Beyrut, 1987, 4/249; Josef Van Ess, Das Kitab al-Irgâ' Des Hasan b. Muhammed b. al-Hanefiyye, Arabica, t.21, f.1, s.23-32, 48

Osman b. Affan kuşatıldığı zaman Ali b.Ebu Talib'e gönderdiği mektubunda şöyle diyor:

"Artık su hendeği aşmış;kement göğüsü geçmiş,olay çığırından çıkmış,beni aşmış, kendini koruyamayan birine iştah kabartmıştır. Eğer yiyileceksem sen ol en iyi yiyicim;yada parça parça olmadan yetiş bana."

Muaviye b.Ebi Süfyan Ali b. Ebi Talib'e şöyle yazıyor:

"Ömrümün üstüne yemin ederim, sana biat eden topluluk, Osman'ın kanından sorumlu olmadığı için biat etmişlerse Ebu Bekir, Ömer ve Osman gibisin. Fakat, sen Muhacirler'i Osman'a karşı kıskırttın, Ensar'ı O'nun yanında mücadele etmekten alıkoydun. Cahil sana uydu, zayıf senin yanında güçlü oldu. Şam halkı, Osman'ın katillerini kendilerine teslim edinceye kadar biat etmek bir yana seninle saşacaktır. Eğer bunu yaparsan (yani,Osman'ın katillerini teslim edersen) Müslümanlar arasında şura olur. Ömrüm üstüne yemin ederim, bana sunacağın delil, Talha ve Zübeyir'e sunduğun delil gibi olmayacaktır. Çünkü onlar sana biat ettiler, ben biat etmedim. Şam halkına göstereceğin delil de Basra halkına gösterdiğin delil gibi olmayacaktır. Çünkü Basra halkı sana itaat etti, Şam halkı itaat etmedi. İslâm içindeki şerefine, Resûlullah'ta olan yakınlığına veya Kureys'teki konumuna gelince bunu inkar etmiyorum.²⁸

Emeviler dönemine ait bu nevi mektup örneklerini çoğaltmak mümkündür. Bunlarda kur'an'ı tavsiye, ihlas ve samimiyet yoktur; yalan, kibir ayrılık, isyan, intikam ve cinayet vardır.

Nitekim Haccac b. Yusuf, Abdurrahman b. el-Eş'as'a yazdığı mektubunda.

"...Seni şaşkınlığınla başbaşa bırakan, yolunu şaşkırtan ve helakımı kaçınılmaz kılan Allah'a şükürler olsun. Seni itaatından çıkaran işleri yapmaya sevketti...²⁹ diyordu.

Bu mektupta, Kur'an alet edilerek Allah'a iftira edilmiştir. Çünkü Allah kimseyi şaşkınlıkla bırakmaz, yolunu şaşkırtmaz ve kimseyi itaatından çıkarmaz. Halbuki bu mektubu Ebu Bekir yazsaydı:

"...Allah sana hidayet versin, rızasına uygun işler yapmayı nasip etsin " diye yazardı. İki dönem arasındaki fark budur.

Hasan el-Basri'siyle, Gaylan ed- Dımaşkı'siyle Birinci Ömer devrinin Kur'an atmosferini yansıtan Ömer b.Abdilaziz³⁰ hariç, halifelik makamını elinde tutan

28- İbnu'l-Esir, el-Kâmil fi't-Tarih, Kahire, 1303, 1/11,155

29- ed-Dineverî, el-Ahbâru't-Tivâl, Leyden, 28

30- Bkz. En-Nüveyrî, Nihâyeti'l Ereb fi Fununi'l-Edeb, Kahire, 6/37; İbn Kuteybe Kitabu Uyuni'l-Ahbâr, Beyrut, 1967, 2/345

Emevi Arapları'nın dönemindeki resmi ve inşai mektublarda Kur'an çoğunlukla siyasi istismar için kullanılmıştır. Onun için Emeviler Orta Asya'da İslâm toplumuna sadece düşman yetiştirmişlerdir. İslâm'a olan düşmanlığı gittikçe büyüyerek bugüne kadar aksetmiş bulunan Aleviliğin vebalinin büyük bir kısmı onların omuzlarındadır.

Bu konuyla ilgili son bir kitabet örneği vermek istiyorum. Emevi döneminin en meşhur katibi Abdulhamid el-Katib(öl: 132/750) Kur'an'ın edebi uslubunu kullanmıştır. Her cümlesinde mutlaka Kur'an ayetlerinden en az bir kelimeye yer vermiştir. Kur'an'ı iyi bilen, Kur'an'ın ifade uslubuna hakim olan ve bu sayede yazma ve güzel konuşma mahareti kazanarak büyük menfaatler sağlayan Abdülhamid, bu Kur'an bilgisini çoğunlukla politik maksatlarda kullanmıştır. Müfrit bir Emevi tarafı olan Abdulhamit, Kur'an'da mü'minlere ne yakıştırılıyorsa Emeviler'e ve onların dostlarına da aynı şeyi yakıştırmış; kafirlere ne yakıştırılıyorsa Emeviler'in düşmanlarına da aynı şeyi yakıştırmıştır. Mesela, Abbasi devriminin lideri "şerir" olarak isimlendirilirken, taraftarları da "eşrar" olarak adlandırılmışlardı. Abdulhamid'e göre Abbasi liderlerinin hareketi, dalale, fitne; görüşleri mübtedidir. O ve taraftarları dini değiştirenlerdir; Kur'an'ın tamamına inanmazlar. Diğer taraftan bu isyanın karşıtları, yani Emeviler, Allah'ın kitabını tasdik edenlerdir; hakka daha yakındırlar. Emeviler sabırla, zikrullahla, tevbe ile ve gazabullahla donatılmışlardır. Abdulhamit aşağıdaki ayetleri kullanarak Abbasi isyanlarının Kur'an'ı tahrifini Yahudilerin hareketlerine benzetmiştir:

"Şimdi Ey Mü'minler, siz bunların kendinize inanmalarını mı umuyorsunuz? Oysa bunlardan bir grup vardı ki Allah'ın sözünü işitirdi de düşünüp akıl erdirdikten sonra da bile bile onu değiştirirdi." (Bakara:75)

"Yahudilerden öyleleri var ki, kelimeleri yerlerinden kaydırıyorlar. Dillerini eğip bükerek ve dini taşıyarak: "işittik ve isyan ettik", dinle dinlemez olası ve "raina", diyorlar. Eğer onlar, işittik ve itaat ettik, dinle ve bize bak, deselerdi kendileri için elbette daha iyi olurdu. Fakat Allah, inkarlarından dolayı onları lanetlemiştir; pek az inanırlar." (Nisa:46)

"Ey elçi, ağızlarıyla inandık dedikleri halde kalpleriyle inanmamış olanlar arasında küfürle yarış edenler seni üzmesin. Yahudiler arasında da yalana kulak veren, sana gelmemiş olan bir kavme kulak verenler vardır. Onlar, kelimeleri yerlerinden kaydırırlar. Eğer size bu verilirse alın, bu verilmezse sakının derler. Allah birisini şaşırtmak isterse sen onun için Allah'a karşı hiç bir şey yapamazsın. Onlar öyle kimselerdir ki Allah onların kalplerini temizlemek istememiştir. Onlar için dün-

yada rezillik var ve yine onlar için ahirette de büyük bir azap vardır." (Maide:41)

Abdulhamid'in politik yazılarını okuyanlar, Kur'an'ın güçlü kelimeleriyle O'nun müsamahasız fikirleri arasında sallanıp dururlar. Okuyucular Kur'an'la değerini ayırmaya teşebbüs etmezler. Her şeyi unuturlar. Çünkü okuyucular, duydukları şeyin mahkumudurlar.

Abdulhamid, heyecanlı bir şekilde Emeviler'i müdafaa edip onların düşmanlarına saldırırken Kur'an'ın sağladığı ifadelerden çok daha çarpıcı propaganda ifadelerine yer verir. Fakat o, Kur'anî terimlerin değerinin farkındadır. Maksadı, yazılarında Kur'an'ın yaptığı etkiyi meydana getirmektir. Bunun için "Kıyası çok mahir bir şekilde kullanan Abdulhamid, Kur'an'daki ehlu'z-zikr, ehlu'l marifet terimlerini, politik sahaya aktararak ehlu'l-İslâm, ehlu'l-bağy ve ehlu'l hased şekline sokar.

Abdülhamid'in Kur'an ayetlerinden faydalanarak geliştirdiği aldatıcı üsluba yüzlerce örnek bulunabilir. Kur'an ve Emeviler arasında köprü olan ve sayısız katip yetiştirmiş olan Abdülhamid, Emevi devrinin büyük kısmını görmüş, o dönemdeki isyanları bu üslupla yazma fırsatını bulmuştur. Nitekim Kur'an'daki şeytan imajını son derece geliştiren Abdulhamid, şeytanın bütün özelliklerini Emevi karşıtı güçlere vermekte tereddüt göstermemiştir.

Abdulhamid'i bu işe başlatan şey, belki de başlangıçtaki İslâm coşkusu ve Orta Asya'da Müslüman Arapların, düşmanlarına ve özellikle Hazar Türkleri'ne karşı kazandıkları zaferin sevinci idi. Çok zor şartlar altında kazanılan bu zaferler neticesinde arkadaşlarına "tahmid" içerikli iki mektup yazmıştır. Gittikçe Kur'an-ı Kerim'i daha fazla kullanmaya özen gösteren Abdulhamid'in ifadeleri, sonunda Kur'an'la farkedilmez olmuştur. Bu mektupların içeriği, halka yönelik konferanslarla da işleniyordu. Hatta bu konferanslar kulağa hitap ettiği için daha da etkili oluyordu. Kur'an Abdulhamid için değerli bir referans idi. O bir takım ayetleri, sembolleri ve imajları kullanarak dinleyicilerine en uygun geleni aktarıyordu. Emevilerin İslâmın savunucuları olduğuna halkı ikna ediyordu. Yaşadığı dönem Müslümanlar için çok ihtilafli ve can alıcı olaylarla dolu idi. Oldukça şüpheli olan bu durumlarda onun işi, İslâm toplumunun halifeleri olarak Emevileri meşru hale getirmektir. Böyle durumlarda onun her zamankinden daha fazla Kur'anî formüllere ihtiyacı vardı. Kur'an, Emevilerin meşruluğuna ait deliller haline getiriliyordu. Onlara itaat etmenin sadece bu dünyada değil, öteki dünyada da kurtuluşa götüreceğini söylüyordu.³¹

31- Wadâd al-Qâdî, The Impact of The Quran on The Epistolography of Abdulhamid b. Yahya el-Kâtib, nşr: G.R. Hawting and Abdulkâdir eş-Şerîf, Approaches to The Quran, London, 1993, s.285-313

Abdulhamid'in Kur'an'a bakışını tanımak, Emevilerin Kur'an'a bakışını tanımayı gerektirdiği için onun mektupları üzerinde daha fazla durduk. Artık anlaşılmalıdır ki Abdulhamid ve Emeviler Kur'an'ı kendi menfaatleri için kullanmışlardır. Onun için asrımızda bile çoğu zaman yanlış kullanılan din istismanı ve Kur'an istismanı ifadelerinin en belirgin örneğini Emevi Arapları vermiştir. Asrımızın Kur'an'a bakışı çoğu zaman bundan farklı değildir. Halbuki tebliğimizin başında da ifade ettiğimiz gibi, Kur'an, sadece bir kişiye, bir kavme ve bir millete hitap edip onların mutluluğu için delillerini ortaya koymaz. O, bütün dünya insanlarına aynı gözle bakar. Onun hitabı bütün dünya insanlarındadır. Belki de en fazla Emeviler döneminde toplumun büyük bir kısmı, böyle bir Kur'an'ın farkında değildir. Belki de Abdulhamid gibi bazıları bunun farkındadır da, bile bile aksini yaparlar.

SONUÇ

Netice itibarıyla makalemizi birkaç cümle ile toplamak gerekirse; Asrı saadette Peygamberimiz Kur'an'ı bir insan olarak yaşama örneği vermiştir. Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ömer dönemindeki İslâm toplumunun Kur'an'ı yaşamadaki başarısı, Peygamberimizin risalet tebliğindeki, başka bir ifadeyle, Allah Tealâ'nın kanunlarını öğretmedeki başarısıdır. Kur'an'ın, dinî ve sosyal hayatta en önemli ihtiyaç kaynağı olarak görülmesi, bu başarıyı getirmiştir. Daha doğrusu, Kur'ansız düşünülmez, ilkesini benimseyen ilk Müslümanlar, Kur'an'dan Allah'ın rızasına uygun tertemiz hükümler çıkarmışlardır. Her ne zaman ki; Kur'an, ölçü ve hüküm kaynağı olmaktan çıkmış; İslam toplumu ortadan kaybolmuştur. Hz. Ömer'den sonra Kur'an'ın İslâm toplumundan yavaş yavaş tecrid edildiğini gösteren en çarpıcı delillerden birisi de "el-Mesâlik ve'l-Memâlik" sahibi el-İstahrî'nin şu sözleridir:

"İslâm ülkelerindeki servet ve mal sahiplerinin çoğu, paralarını sefahate, yani içki ve kumar gibi Allah'ın razı olmayacağı daha bir çok kötü işler için sarfetmede adeta birbirleriyle yarış etmektedirler. Ancak bu zenginlerden pek azı bunun aksine paralarını hayır ve hasenata sarfederler." (el-İstahrî, el-Mesâlik ve'l-Memâlik, Kahire, 1961, s.61) Bu ifadeler, Hz. Ömer'den sonraki müslüman toplumun dini ve sosyolojik tasviridir.